Zbiór Orzeczeń

WYROK TRYBUNAŁU (wielka izba)

z dnia 21 grudnia 2016 r.*

Odesłanie prejudycjalne — Dyrektywa 93/13/EWG — Umowy zawierane z konsumentami — Kredyty hipoteczne — Nieuczciwe warunki umowne — Artykuł 4 ust. 2 — Artykuł 6 ust. 1 — Stwierdzenie nieważności — Ograniczenie przez sąd krajowy skutków w czasie stwierdzenia nieważności nieuczciwego warunku umowy

W sprawach połączonych C-154/15, C-307/15 i C-308/15

mających za przedmiot wnioski o wydanie, na podstawie art. 267 TFUE, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożone przez Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (sąd gospodarczy nr 1 w Granadzie, Hiszpania) (C-154/15) postanowieniem z dnia 25 marca 2015 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 1 kwietnia 2015 r., a także przez Audiencia Provincial de Alicante (sąd prowincji Alicante, Hiszpania) (C-307/15 i C-308/15) postanowieniami z dnia 15 czerwca 2015 r., które wpłynęły do Trybunału w dniu 1 lipca 2015 r., w postępowaniach:

Francisco Gutiérrez Naranjo

przeciwko

Cajasur Banco SAU (C-154/15),

Ana María Palacios Martínez

przeciwko

Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA) (C-307/15),

Banco Popular Español, SA

przeciwko

Emiliowi Irlesowi Lópezowi,

Teresie Torres Andreu (C-308/15),

TRYBUNAŁ (wielka izba),

w składzie: K. Lenaerts, prezes, A. Tizzano, wiceprezes, R. Silva de Lapuerta i M. Ilešič, prezesi izb, J. Malenovský, E. Levits (sprawozdawca), J.C. Bonichot, A. Arabadjiev, C.G. Fernlund, C. Vajda, S. Rodin, F. Biltgen i K. Jürimäe, sędziowie,

rzecznik generalny: P. Mengozzi,

* * Język postępowania: hiszpański.

sekretarz: L. Carrasco Marco, administrator,

uwzględniając pisemny etap postępowania i po przeprowadzeniu rozprawy w dniu 26 kwietnia 2016 r.,

rozważywszy uwagi przedstawione:

— w imieniu F. Gutiérreza Naranja przez A. Navarra Vidala, A. Martíneza Muriela, D. Pinedę Cuadrada oraz L. Pinedę Salida, abogados,

— w imieniu A.M. Palacios Martínez przez F. J. Zambudia Nicolasa, abogado oraz R. López Coloma, procuradora,

— w imieniu Banco Popular Español SA przez C. Fernándeza Viciéna, I. Morena-Tapię Rivasa oraz J. Capella, abogados,

— w imieniu Cajasur Banco SAU przez J. Remóna Peñalvera oraz D. Sarmienta Ramireza-Escudera, abogados,

— w imieniu Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA) przez J. Rodrígueza Cárcama oraz A. Rodrígueza Condego, abogados,

— w imieniu E. Irlesa Lópeza oraz T. Torres Andreu przez Y. Sánchez Orts, procuradora, i F. Garcíę Cerrilla, abogado,

— w imieniu rządu hiszpańskiego przez A. Gavelę Llopis oraz M. Sampola Pucurulla, działających w charakterze pełnomocników,

— w imieniu rządu czeskiego przez S. Šindelkovą, M. Smolka oraz J. Vláčila, działających w charakterze pełnomocników,

— w imieniu rządu polskiego przez B. Majczynę, działającego w charakterze pełnomocnika,

— w imieniu rządu Zjednoczonego Królestwa przez S. Simmons oraz L. Christiego, działających w charakterze pełnomocników, wspieranych przez S. Ford, barrister, K. Smith oraz B. Kennelly'ego, QC,

— w imieniu Komisji Europejskiej przez D. Roussanova, N. Ruiza Garcíę oraz J. Baquera Cruza, działających w charakterze pełnomocników,

po zapoznaniu się z opinią rzecznika generalnego na posiedzeniu w dniu 13 lipca 2016 r.,

wydaje następujący

Wyrok

1 Wnioski o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczą w szczególności wykładni art. 6 i 7 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.U. 1993, L 95, s. 29 – wyd. spec. w jęz. polskim, rozdz. 15, t. 2, s. 288).

2 Wnioski te zostały złożone w ramach sporów pomiędzy osobami, które zawarły umowy kredytu hipotecznego, a instytucjami kredytowymi w przedmiocie prawa do zwrotu kwot zapłaconych na podstawie warunków umownych, których nieuczciwy charakter został stwierdzony przez sąd.

Ramy prawne

Prawo Unii

3 Motyw dziesiąty dyrektywy 93/13 przewiduje:

„bardziej skuteczną ochronę konsumenta można osiągnąć poprzez przyjęcie jednolitych norm prawnych dotyczących nieuczciwych warunków […]”.

4 Motyw dwunasty tej dyrektywy stanowi:

„[…] państwa członkowskie w poszanowaniu postanowień traktatu powinny mieć możliwość zapewnienia konsumentom wyższego poziomu bezpieczeństwa poprzez wprowadzenie przepisów prawa krajowego bardziej rygorystycznych niż przewidziane w niniejszej dyrektywie”.

5 Zgodnie z brzmieniem motywu dwudziestego czwartego dyrektywy 93/13:

„sądy i organy administracyjne państw członkowskich muszą mieć do swojej dyspozycji stosowne i skuteczne środki zapobiegające stałemu stosowaniu nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich”.

6 Zgodnie z brzmieniem art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13:

„Warunki umowy, które nie były indywidualnie negocjowane, mogą być uznane za nieuczciwe, jeśli stoją[c] w sprzeczności z wymogami dobrej wiary, powodują znaczącą nierównowagę wynikających z umowy praw i obowiązków stron ze szkodą dla konsumenta”.

7 Zgodnie z art. 3 ust. 2 akapit pierwszy tej dyrektywy:

„Warunki umowy zawsze zostaną uznane za niewynegocjowane indywidualnie, jeżeli zostały sporządzone wcześniej i konsument nie miał w związku z tym wpływu na ich treść, zwłaszcza jeśli zostały przedstawione konsumentowi w formie uprzednio sformułowanej umowy standardowej”.

8 Artykuł 4 rzeczonej dyrektywy stanowi:

„1. Nie naruszając przepisów art. 7, nieuczciwy charakter warunków umowy jest określany z uwzględnieniem rodzaju towarów lub usług, których umowa dotyczy i z odniesieniem, w czasie wykonania [zawarcia] umowy, do wszelkich okoliczności związanych z wykonaniem [zawarciem] umowy oraz do innych warunków tej umowy lub innej umowy, od której ta [umowa] jest zależna.

2. Ocena nieuczciwego charakteru warunków nie dotyczy ani określenia głównego przedmiotu umowy, ani relacji ceny i wynagrodzenia do dostarczonych w zamian towarów lub usług, o ile warunki te zostały wyrażone prostym i zrozumiałym językiem”.

9 Artykuł 5 tej dyrektywy stanowi:

„W przypadku umów, w których wszystkie lub niektóre z przedstawianych konsumentowi warunków wyrażone są na piśmie, warunki te muszą zawsze być sporządzone prostym i zrozumiałym językiem […]”.

10 Artykuł 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 stanowi:

„Państwa członkowskie stanowią, że na mocy prawa krajowego nieuczciwe warunki w umowach zawieranych przez sprzedawców lub dostawców z konsumentami nie będą wiążące dla konsumenta, a umowa w pozostałej części będzie nadal obowiązywała strony, jeżeli jest to możliwe po wyłączeniu z niej nieuczciwych warunków".

11 Zgodnie z art. 7 ust. 1 tej dyrektywy:

„Zarówno w interesie konsumentów, jak i konkurentów państwa członkowskie zapewnią stosowne i skuteczne środki mające na celu zapobieganie stałemu [dalszemu] stosowaniu nieuczciwych warunków w umowach zawieranych przez sprzedawców i dostawców z konsumentami".

Prawo hiszpańskie

Prawodawstwo

12 Zgodnie z art. 1303 Código Civil (kodeksu cywilnego):

„W przypadku stwierdzenia nieważności zobowiązania strony umowy zobowiązane są wzajemnie do zwrotu rzeczy, które stanowiły przedmiot umowy, wraz z ich pożytkami oraz ceny wraz z odsetkami, z zastrzeżeniem kolejnych artykułów".

13 Artykuł 82 ust. 1 texto refundido de la Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios y otras leyes complementarias (jednolitego tekstu ustawy powszechnej o ochronie konsumentów i użytkowników i innych ustaw dodatkowych), przyjętego przez Real Decreto Legislativo 1/2007 (dekret królewski z mocą ustawy 1/2007) z dnia 16 listopada 2007 r. (BOE nr 287 z dnia 30 listopada 2007 r.), w brzmieniu mającym zastosowanie do sporów w postępowaniach głównych (zwanej dalej „LGDCU"), stanowi:

„Za nieuczciwe uznaje się wszystkie warunki umowy, które nie były indywidualnie negocjowane, oraz wszelkie praktyki, na które nie została wyrażona wyraźna zgoda i które pomimo wymogu dobrej wiary powodują znaczącą nierównowagę wynikających z umowy praw i obowiązków stron, ze szkodą dla konsumenta i użytkownika".

14 Artykuł 83 LGDCU stanowi:

„Nieuczciwe warunki są nieważne z mocy samego prawa i uznaje się je za nieistniejące. W tym celu po wysłuchaniu stron sąd stwierdza nieważność nieuczciwych warunków zawartych w umowie, która jednak nadal wiąże strony na takich samych zasadach, o ile może ona nadal istnieć bez tychże warunków umownych".

15 Artykuł 5 ust. 5 Ley 7/1998 sobre Condiciones Generales de la Contratación (ustawy 7/1998 o ogólnych warunkach umownych) z dnia 13 kwietnia 1998 r. (BOE nr 89 z dnia 14 kwietnia 1998 r.), w brzmieniu mającym zastosowanie do sporów w postępowaniach głównych (zwanej dalej „LCGC"), stanowi:

„Sformułowanie ogólnych warunków powinno być zgodne z kryteriami przejrzystości, jasności, precyzji i nieskomplikowania".

16 Artykuł 7 LCGC przewiduje:

„Następujące ogólne warunki uważa się za niezawarte w umowie:

a) warunki, z którymi konsument nie miał w rzeczywistości okazji zapoznać się w całości przed zawarciem umowy lub które nie zostały, w odpowiednim przypadku, podpisane zgodnie z art. 5;

b) warunki nieczytelne, dwuznaczne, niejasne i niezrozumiałe, chyba że w tym ostatnim przypadku zostały one wyraźnie zaakceptowane na piśmie przez przystępującego do umowy i o ile są one zgodne ze szczególnym uregulowaniem dotyczącym przejrzystości warunków umownych w tej dziedzinie".

17 Na mocy art. 8 LCGC:

„1. Nieważne z mocy prawa są ogólne warunki, które są sprzeczne, ze szkodą dla przystępującego do umowy, z niniejszą ustawą lub z jakimkolwiek innym przepisem imperatywnym lub zakazującym, chyba że przewidują one inny skutek na wypadek ich naruszenia.

2. W szczególności nieważne są nieuczciwe warunki ogólne w przypadku zawarcia umowy z konsumentem […]".

Orzecznictwo Tribunal Supremo (sądu najwyższego, Hiszpania)

– Wyrok nr 241/2013 z dnia 9 maja 2013 r.

18 Rozpatrując powództwo zbiorowe o nakazanie zaprzestania wniesione przez stowarzyszenie ochrony konsumentów przeciwko kilku instytucjom kredytowym, Tribunal Supremo (sąd najwyższy) w wyroku nr 241/2013 z dnia 9 maja 2013 r. (zwanym dalej „wyrokiem z dnia 9 maja 2013 r."), po stwierdzeniu nieuczciwego charakteru warunków przewidujących minimalną stopę, poniżej której nie mogła spaść stopa odsetek zmiennych (zwanych dalej „klauzulami dolnego progu"), znajdujących się w ogólnych warunkach umów kredytu hipotecznego zawieranych z konsumentami, stwierdził nieważność wspomnianych warunków.

19 Sąd ów stwierdził, że warunki te, dotyczące definicji głównego przedmiotu spornych umów, były gramatycznie zrozumiałe dla konsumentów, a tym samym spełniały one wymóg jasnego i zrozumiałego sformułowania ustanowiony przez art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13. W ten sposób zdaniem tego sądu nie należało uznawać ich za mające nieuczciwy charakter, zgodnie z poglądem Trybunału przedstawionym przezeń w wyroku z dnia 3 czerwca 2010 r., Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (C-484/08, EU:C:2010:309).

20 Niemniej jednak, opierając się na zasadach potwierdzonych przez Trybunał w wyroku z dnia 21 marca 2013 r., RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180), wspomniany sąd stwierdził, że wymóg przejrzystości przewidziany w art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 powinien być rozumiany jako obejmujący przestrzeganie nie tylko aspektu formalnego, ale również aspektu materialnego, który ma ten sam zakres, co wymóg przewidziany w art. 5 tej dyrektywy, i jest związany z wystarczającym charakterem informacji dostarczonych konsumentom podczas zawierania umowy, odnoszących się do skutków prawnych i finansowych wynikających dla nich z zastosowania warunków dotyczących w szczególności głównego przedmiotu umowy.

21 Tymczasem zdaniem Tribunal Supremo (sądu najwyższego) w sprawie zakończonej wyrokiem z dnia 9 maja 2013 r. nie został spełniony wymóg materialnej przejrzystości, ponieważ odnośne instytucje kredytowe nie przedstawiły takich informacji konsumentom w trakcie zawierania umów kredytowych zawierających klauzulę „dolnego progu". W związku z tym Tribunal Supremo (sąd najwyższy)

przystąpił do oceny ewentualnego nieuczciwego charakteru wspomnianych warunków w świetle ogólnych kryteriów dobrej wiary, równowagi i przejrzystości ustanowionych w art. 3 ust. 1, art. 4 ust. 1 i art. 5 dyrektywy 93/13, i stwierdził nieważność wspomnianych warunków z powodu braku ich przejrzystości wynikającej z niewystarczającej informacji udzielonej kredytobiorcom co do konkretnych skutków zastosowania tych warunków w praktyce.

22 Tribunal Supremo (sąd najwyższy) stwierdził jednak, że odnośne umowy kredytu hipotecznego mogły nadal istnieć, i dodatkowo ograniczył moc wsteczną skutków stwierdzenia nieważności klauzul „dolnego progu".

23 W rzeczywistości bowiem, w tym kontekście, po przypomnieniu, że na podstawie orzecznictwa Trybunału stosowanego do stwierdzenia nieważności nieuczciwych warunków rozpatrywane warunki należało uznać za niemające żadnego skutku, Tribunal Supremo (sąd najwyższy) stwierdził, iż niezależnie od ogólnej zasady wstecznego skutku stwierdzenia nieważności skutek ten nie może zostać oderwany od ogólnych zasad prawa, a w szczególności od zasady pewności prawa.

24 Tribunal Supremo (sąd najwyższy) orzekł, że klauzule „dolnego progu" były jako takie zgodne z prawem, że odpowiadały one obiektywnym względom, że nie były ani nadzwyczajne, ani wyjątkowe, że ich stosowanie było tolerowane przez długi czas na rynku kredytów na zakup nieruchomości, że ich nieważność opierała się na braku przejrzystości wynikającej z niewystarczającego informowania kredytobiorców o tym, iż instytucje bankowe przestrzegały normatywnych wymogów informowania, że ustalanie minimalnej stawki oprocentowania odpowiadało konieczności utrzymania minimalnej rentowności owych kredytów hipotecznych w celu umożliwienia instytucjom bankowym pokrycia poniesionych kosztów uruchomienia i utrzymania tego finansowania, że klauzule „dolnego progu" były obliczane w taki sposób, aby nie powodować znacznych zmian kwot, które miały być pierwotnie płacone i które kredytobiorca brał pod uwagę w chwili, w której podejmował decyzję o swoich działaniach finansowych, oraz że moc wsteczna stwierdzenia nieważności spowodowałyby poważne trudności gospodarcze.

25 Tym samym w świetle takich rozważań Tribunal Supremo (sąd najwyższy), oparłszy się na podstawie zasady pewności prawa, ograniczył skutki swojego wyroku, które powstawały od dnia jego publikacji, postanawiając, że stwierdzenie nieważności rozpatrywanych klauzul „dolnego progu" nie miało wpływu na sytuacje ostatecznie rozstrzygnięte orzeczeniami sądowymi mającymi powagę rzeczy osądzonej ani na płatności, które zostały dokonane przed dniem 9 maja 2013 r., w ten sposób, że tylko kwoty, które zostały nienależnie zapłacone na podstawie tych klauzul po tej dacie, musiały zostać zwrócone.

– Wyrok nr 139/2015 z dnia 25 marca 2015 r.

26 W wyroku nr 139/2015 z dnia 25 marca 2015 r. (zwanym dalej „wyrokiem z dnia 25 marca 2015 r.") Tribunal Supremo (sąd najwyższy) potwierdził ograniczenie skutków wstecznych stwierdzenia nieważności klauzuli „dolnego progu" w ramach indywidualnego powództwa konsumenta, który dochodził zwrotu kwot nienależnie zapłaconych na podstawie takiej klauzuli. Postępując w ten sposób, sąd ów rozciągnął na indywidualne powództwa o zaprzestanie i o naprawienie szkody rozwiązanie przyjęte uprzednio w wyroku z dnia 9 maja 2013 r. dla powództw zbiorowych o zaprzestanie. W związku z tym w sprawie zakończonej wyrokiem z dnia 25 marca 2015 r. obowiązek zwrotu został ograniczony jedynie do kwot nienależnie zapłaconych po ogłoszeniu wyroku z dnia 9 maja 2013 r.

Okoliczności postępowań głównych i pytania prejudycjalne

Sprawa C-154/15

27 Francisco Gutiérrez Naranjo zawarł z Cajasur Banco SAU umowę kredytu hipotecznego obejmującą klauzulę „dolnego progu".

28 Opierając się na dyrektywie 93/13, a także na orzecznictwie Tribunal Supremo (sądu najwyższego), F. Gutiérrez Naranjo wniósł do Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (sądu gospodarczego nr 1 w Granadzie, Hiszpania) powództwo zmierzające do stwierdzenia przez ten sąd nieważności wspomnianej klauzuli „dolnego progu" i do nakazania zwrotu kwot nienależnie zapłaconych na podstawie tejże klauzuli.

29 Sąd odsyłający zastanawia się, czy fakt ograniczenia skutków stwierdzenia nieważności warunku umownego z powodu jego nieuczciwego charakteru jedynie do okresu następującego po tym stwierdzeniu jest zgodny z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13.

30 W tych okolicznościach Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (sąd gospodarczy nr 1 w Granadzie) postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

„1) Czy w omawianych przypadkach wykładnia, na podstawie której stwierdzenie nieważności wspomnianego warunku wywołuje skutki jedynie od chwili jego stwierdzenia, jest zgodna z wykładnią pojęcia »braku związania«, jakiego dokonuje art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13? Czy w związku z tym, pomimo że warunek został uznany za nieważny, należy przyjąć, iż skutki wywołane przez niego w trakcie jego obowiązywania nie zostają unieważnione lub uznane za bezskuteczne?

2) Czy nakazanie zaprzestania stosowania określonego warunku (zgodnie z art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13) w postępowaniu dotyczącym indywidualnego powództwa wytoczonego przez konsumenta w sytuacji, gdy orzeczona zostanie nieważność tego warunku, jest zgodne z ograniczeniem skutków owej nieważności? Czy jest możliwe miarkowanie przez sądy zwrotu kwot pieniędzy zapłaconych przez konsumenta – do którego to zwrotu są zobowiązani sprzedawcy lub dostawcy – na podstawie warunku, który następnie został uznany za nieważny od początku jego istnienia, ze względu na brak poinformowania lub brak przejrzystości?".

Sprawa C-307/15

31 W dniu 28 lipca 2006 r. Ana María Palacios Martínez zawarła z Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA) umowę kredytu hipotecznego obejmującą klauzulę „dolnego progu".

32 W dniu 6 marca 2014 r. kredytobiorca wniósł powództwo do Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Alicante (sądu gospodarczego nr 1 w Alicante, Hiszpania) w celu stwierdzenia nieważności tej klauzuli „dolnego progu" z uwagi na jej nieuczciwy charakter, a także w celu uzyskania zwrotu kwot nienależnie otrzymanych przez instytucję bankową.

33 W pierwszej instancji sąd ten stwierdził, powołując się na rozwiązanie przyjęte przez Tribunal Supremo (sąd najwyższy) w wyroku z dnia 9 maja 2013 r., że powództwo stało się bezprzedmiotowe, bez uszczerbku dla zwrotu na rzecz skarżącej kwot, które instytucja bankowa otrzymała na podstawie spornej klauzuli począwszy od dnia ogłoszenia owego wyroku.

34 Rozpatrujący odwołanie Audiencia Provincial de Alicante (sąd prowincji Alicante, Hiszpania) wyraził swoje wątpliwości co do zgodności rozwiązania przyjętego w pierwszej instancji z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13.

35 Jego zdaniem brak mocy wstecznej stwierdzenia nieważności nieuczciwego warunku mógł być sprzeczny zarówno z celami tej dyrektywy, jak i z zakazem zmiany przez sąd skutków takiego warunku. Ponadto wspomniany sąd ma wątpliwości, czy zostały spełnione przesłanki wymagane przez Trybunał dla ograniczenia w czasie skutków stwierdzenia nieważności nieuczciwego warunku w sprawie zakończonej wyrokiem z dnia 9 maja 2013 r.

36 W związku z tym Audiencia Provincial de Alicante (sąd prowincji Alicante) postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

„1) Czy jest zgodne z zasadą braku związania [nieuczciwymi warunkami umowy] zawartą w art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, aby skutki restytucyjne wynikające ze stwierdzenia nieważności zawartej w umowie kredytu klauzuli »dolnego progu« z uwagi na jej nieuczciwy charakter wywoływane były nie od dnia zawarcia umowy, lecz od późniejszej chwili?

2) Czy kryterium dobrej wiary zainteresowanych, które stanowi podstawę do ograniczania mocy wstecznej wynikającej ze [stwierdzenia] nieważności nieuczciwego warunku, stanowi pojęcie autonomiczne prawa Unii podlegające jednolitej wykładni we wszystkich państwach członkowskich?

3) W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej: jakie przesłanki należy uwzględnić w celu stwierdzenia istnienia dobrej wiary zainteresowanych?

4) W każdym przypadku: czy z dobrą wiarą zainteresowanych da się pogodzić działanie przedsiębiorcy, który przygotowując umowę, doprowadził do nieprzejrzystości decydującej o nieuczciwym charakterze klauzuli?

5) Czy ryzyko poważnych komplikacji, które stanowi podstawę ograniczenia mocy wstecznej wynikającej ze [stwierdzenia] nieważności nieuczciwego warunku, jest pojęciem autonomicznym prawa Unii podlegającym jednolitej wykładani we wszystkich państwach członkowskich?

6) W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej: jakie kryteria należy wziąć pod uwagę?

7) Czy ryzyko poważnych komplikacji należy oceniać, biorąc pod uwagę jedynie komplikacje, które mogą powstać po stronie przedsiębiorcy, czy też należy również uwzględniać szkodę powstającą po stronie konsumentów z uwagi na brak pełnego zwrotu kwot zapłaconych na podstawie wspomnianej klauzuli »dolnego progu«?”.

Sprawa C-308/15

37 W dniu 1 czerwca 2001 r. Emilio Irles López i Teresa Torres Andreu zawarli z Banco Popular Español SA (zwanym dalej „BPE”) umowę kredytu hipotecznego obejmującą klauzulę „dolnego progu”. W drodze aktów zmieniających z dnia 2 maja i 14 czerwca 2007 r. strony uzgodniły dwa podwyższenia linii kredytowej, z których każdy zawierał klauzulę „dolnego progu”.

38 Uznawszy, że sposób udzielenia przez nich zgody na klauzule „dolnego progu” charakteryzował się brakiem przejrzystości, kredytobiorcy wnieśli do Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Alicante (sądu gospodarczego nr 3 w Alicante, Hiszpania) powództwo zmierzające do stwierdzenia nieważności tych klauzul oraz do zwrotu nienależnie zapłaconych na ich podstawie kwot.

39 Powództwo zostało uwzględnione w pierwszej instancji przez wspomniany sąd, który w związku z tym nakazał BPE zwrot na rzecz kredytobiorców kwot nienależnie zapłaconych na podstawie tych klauzul począwszy od dnia zawarcia umowy kredytu oraz na podstawie aktów zmieniających tę umowę.

40 BPE wniosło odwołanie do Audiencia Provincial de Alicante (sądu prowincji Alicante), opierając się na wyrokach z dnia 9 maja 2013 r. oraz z dnia 25 marca 2015 r.

41 Sąd odsyłający wyraża, po pierwsze, wątpliwości co do zgodności ograniczenia skutków stwierdzenia nieważności nieuczciwego warunku z art. 6 dyrektywy 93/13. Po drugie, zdaniem tego sądu okoliczność, że Tribunal Supremo (sąd najwyższy) wyrokiem z dnia 25 marca 2015 r. rozciągnął na powództwa indywidualne rozwiązanie przyjęte w swoim wyroku z dnia 9 maja 2013 r. w kontekście powództwa zbiorowego, mogła skutkować ograniczeniem prawa poszczególnych kredytobiorców do skutecznej ochrony sądowej w zakresie, w jakim szczególne okoliczności właściwe dla każdego konkretnego przypadku nie mogłyby zostać uwzględnione w celu ustalenia początkowej daty obowiązku zwrotu ciążącego na instytucji bankowej, która korzystała ze skutków danego nieuczciwego warunku.

42 W związku z tym Audiencia Provincial de Alicante (sąd prowincji Alicante) postanowił zawiesić postępowanie i skierować do Trybunału – oprócz takich samych pytań jak te skierowane w ramach sprawy C-307/15 – także pytanie ósme, sformułowane w następujący sposób:

„8) Czy zgodne z ustanowioną w art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 zasadą niezwiązania konsumenta nieuczciwymi warunkami umownymi oraz z zasadą skutecznej ochrony sądowej ustanowioną w art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej jest automatyczne rozszerzenie wspomnianego ograniczenia skutków restytucyjnych wynikających z nieważności klauzuli »dolnego progu« stwierdzonej w ramach postępowania wszczętego przez stowarzyszenie konsumentów przeciwko instytucjom finansowym na powództwa indywidualne o stwierdzenie nieważności klauzuli »dolnego progu« z powodu jej nieuczciwego charakteru, wniesione przez klientów będących konsumentami, którzy zawarli umowę o kredyt hipoteczny z różnymi instytucjami finansowymi?”.

43 Postanowieniem prezesa Trybunału z dnia 10 lipca 2015 r. sprawy C-307/15 i C-308/15 zostały połączone do łącznego rozpoznania w ramach pisemnego i ustnego etapu postępowania oraz w celu wydania wyroku.

44 Postanowieniem prezesa Trybunału z dnia 14 sierpnia 2015 r. oddalono wnioski Audiencia Provincial de Alicante (sądu prowincji Alicante) o rozpoznanie spraw C-307/15 i C-308/15 w trybie przyspieszonym przewidzianym w art. 23a statutu Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej oraz w art. 105 regulaminu postępowania przed Trybunałem.

45 Postanowieniem prezesa Trybunału z dnia 21 października 2015 r. sprawa C-154/15 została połączona ze sprawami C-307/15 i C-308/15 do celów przeprowadzenia ustnego etapu postępowania oraz wydania wyroku.

W przedmiocie pytań prejudycjalnych

W przedmiocie pytań pierwszego i drugiego w sprawie C-154/15 oraz w przedmiocie pytań pierwszych w sprawach C-307/15 i C-308/15

46 Przez dwa pytania w sprawie C-154, a także przez pytania pierwsze w sprawach C-307/15 i C-308/15, które należy rozpatrzyć łącznie, sądy odsyłające zmierzają zasadniczo do ustalenia, czy art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się on orzecznictwu krajowemu

ograniczającemu w czasie skutki restytucyjne wynikające z sądowego stwierdzenia nieuczciwego charakteru – w rozumieniu art. 3 ust. 1 tej dyrektywy – warunku znajdującego się w umowie zawartej z konsumentem przez przedsiębiorcę jedynie do kwot nienależnie zapłaconych na podstawie tego warunku po ogłoszeniu orzeczenia, w którym sąd stwierdził ów nieuczciwy charakter.

47 Tytułem wstępu należy ocenić argument rządu hiszpańskiego, Cajasur Banco oraz BPE, zgodnie z którym kwestia skutków stwierdzenia nieuczciwego charakteru warunku takiego jak warunki sporne w postępowaniu głównym nie jest objęta zakresem stosowania dyrektywy 93/13, ponieważ dokonując takiego stwierdzenia, Tribunal Supremo (sąd najwyższy) zapewniłby wyższy stopień ochrony konsumentów niż ten zagwarantowany przez tę dyrektywę.

48 W tym względzie w sposób oczywisty z postanowień odsyłających wynika, że w wyroku z dnia 9 maja 2013 r. Tribunal Supremo (sąd najwyższy), w celu uzasadnienia kontroli nieuczciwego charakteru rozpatrywanych klauzul „dolnego progu" dotyczących głównego przedmiotu spornych umów, zinterpretował wymóg przejrzystości przewidziany w art. 4 ust. 2 wspomnianej dyrektywy jako nieograniczający się do przestrzegania formalnej przejrzystości warunków umownych związanej z jasnym i zrozumiałych charakterem ich sformułowania, ale również jako rozciągający się na przestrzeganie przejrzystości materialnej związanej z wystarczającym charakterem informacji dostarczanych konsumentowi w odniesieniu do zarówno prawnego, jak i gospodarczego zakresu jego zobowiązania umownego.

49 Niemniej jednak, jak zauważył rzecznik generalny w pkt 46–50 opinii, kontrola materialnej przejrzystości warunków dotyczących głównego przedmiotu umowy poprzedza kontrolę ustanowioną w art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13. W rzeczywistości bowiem przepis ten przewiduje, podobnie jak przepisy art. 5 wspomnianej dyrektywy, że warunki umowne powinny zostać „wyrażone prostym i zrozumiałym językiem".

50 Tymczasem w tym zakresie Trybunał orzekł już, że przed zawarciem umowy informacja o warunkach umownych i skutkach owego zawarcia ma fundamentalne znaczenie dla konsumenta. To w szczególności na podstawie tej informacji konsument podejmuje decyzję, czy zamierza związać się warunkami sformułowanymi uprzednio przez przedsiębiorcę (wyrok z dnia 21 marca 2013 r., RWE Vertrieb, C-92/11, EU:C:2013:180, pkt 44).

51 W związku z tym ocena nieuczciwego charakteru, w rozumieniu art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13 – warunku umownego dotyczącego określenia głównego przedmiotu umowy – w przypadku gdy konsument nie posiadał przed zawarciem umowy koniecznych informacji co do warunków umownych i skutków owego zawarcia, jest objęta co do zasady zakresem zastosowania tej dyrektywy, a w szczególności jej art. 6 ust. 1.

52 W ten sposób oraz w zakresie, w jakim sądy odsyłające powołują się na wyrok z dnia 9 maja 2013 r. ograniczający skutki restytucyjne stwierdzenia nieuczciwego charakteru klauzul „dolnego progu", należy zbadać, czy art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 trzeba interpretować w ten sposób, iż zezwala on na takie ograniczenie przez sąd krajowy.

53 Zgodnie z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 państwa członkowskie stanowią, że na mocy prawa krajowego nieuczciwe warunki w umowach zawieranych przez przedsiębiorców z konsumentami nie będą wiążące dla konsumenta.

54 Przepis ten należy uznać za równoważny z krajowymi przepisami mającymi w ramach krajowego porządku prawnego charakter przepisów z zakresu porządku publicznego (zob. podobnie wyrok z dnia 30 maja 2013 r., Asbeek Brusse i de Man Garabito, C-488/11, EU:C:2013:341, pkt 44).

55 Ponadto chodzi o przepis bezwzględnie obowiązujący, którego celem jest zastąpienie ustanowionej w umowie formalnej równowagi praw i obowiązków stron równowagą rzeczywistą, która przywraca równość stron (wyrok z dnia 14 czerwca 2012 r., Banco Español de Crédito, C-618/10, EU:C:2012:349, pkt 63).

56 Z uwagi na charakter i znaczenie interesu publicznego, jakim jest ochrona konsumentów znajdujących się w słabszej pozycji względem przedsiębiorców, dyrektywa 93/13 zobowiązuje państwa członkowskie, co wynika z jej art. 7 ust. 1 w związku z jej motywem dwudziestym czwartym, do zapewnienia stosownych i skutecznych środków „mających na celu zapobieganie stałemu stosowaniu nieuczciwych warunków w umowach zawieranych przez sprzedawców i dostawców z konsumentami" (wyrok z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, pkt 78).

57 W tym celu do sądu krajowego należy wyłącznie i jedynie wykluczenie stosowania nieuczciwego warunku umownego, tak aby nie mógł on wywoływać wiążącego skutku wobec konsumenta, przy czym sąd ów nie jest uprawniony do zmiany treści tego warunku (zob. podobnie wyrok z dnia 14 czerwca 2012 r., Banco Español de Crédito, C-618/10, EU:C:2012:349, pkt 65).

58 W tym kontekście, po pierwsze, sąd krajowy ma obowiązek z urzędu ocenić nieuczciwy charakter danego warunku umownego objętego zakresem stosowania dyrektywy 93/13, a dokonując tej oceny, zniwelować nierówność istniejącą pomiędzy konsumentem a przedsiębiorcą w sytuacji, gdy sąd ten dysponuje elementami stanu faktycznego i prawnego, które są niezbędne w tym celu.

59 W rzeczywistości bowiem pełna skuteczność ochrony przewidzianej przez dyrektywę wymaga, aby sąd krajowy, który z urzędu stwierdza nieuczciwy charakter warunku umownego, mógł wyciągnąć wszystkie konsekwencje z tego stwierdzenia, bez oczekiwania na to, aby konsument poinformowany o swoich prawach złożył oświadczenie, domagając się stwierdzenia nieważności rzeczonego warunku (wyrok z dnia 30 maja 2013 r., Jőrös, C-397/11, EU:C:2013:340, pkt 42).

60 Po drugie, sąd krajowy nie może zostać uprawniony do zmiany treści nieuczciwych warunków, bez przyczyniania się do wyeliminowania zniechęcającego skutku wywieranego na przedsiębiorców poprzez zwyczajne i proste niestosowanie tych nieuczciwych warunków wobec konsumentów (zob. podobnie wyrok z dnia 21 stycznia 2015 r., Unicaja Banco i Caixabank, C-482/13, C-484/13, C-485/13 i C-487/13, EU:C:2015:21, pkt 31 i przytoczone tam orzecznictwo).

61 Z powyższych rozważań wynika, iż art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że warunek umowny uznany za nieuczciwy należy co do zasady uznać za nigdy nieistniejący, tak by nie wywoływał on skutków wobec konsumenta. W związku z tym sądowe stwierdzenie nieuczciwego charakteru takiego warunku powinno mieć co do zasady skutek w postaci przywrócenia sytuacji prawnej i faktycznej konsumenta, w jakiej znajdowałby się on w braku rzeczonego warunku.

62 Z powyższego wynika, że obowiązek wyłączenia przez sąd krajowy nieuczciwego warunku umownego nakazującego zapłatę kwot, które okazują się nienależne, wiąże się co do zasady z odpowiednim skutkiem restytucyjnym dotyczącym tych kwot.

63 W istocie bowiem brak takiego skutku restytucyjnego jest w stanie podważyć skutek zniechęcający, jaki art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 w związku z art. 7 ust. 1 tej dyrektywy zamierzał powiązać ze stwierdzeniem nieuczciwego charakteru warunków znajdujących się w umowach zawieranych z konsumentami przez przedsiębiorcę.

64 Co prawda art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 wymaga, aby państwa członkowskie przewidziały, że nieuczciwe warunki nie wiążą konsumentów „na mocy prawa krajowego" (wyrok z dnia 6 października 2009 r., Asturcom Telecomunicaciones, C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 57).

65 Niemniej jednak ustalenie przez prawo krajowe ram prawnych ochrony zagwarantowanej konsumentom przez dyrektywę 93/13 nie może zmienić zakresu i – w związku z tym – istoty tej ochrony, podważając tym samym wzmocnienie skuteczności wspomnianej ochrony poprzez przyjęcie jednolitych zasad dotyczących nieuczciwych warunków, które to wzmocnienie było zamiarem prawodawcy Unii Europejskiej, co zostało wskazane w motywie dziesiątym dyrektywy 93/13.

66 W konsekwencji, o ile do państw członkowskich należy określenie za pomocą prawa krajowego warunków, w ramach których następuje stwierdzenie nieuczciwego charakteru warunku znajdującego się w umowie i w ramach których występują konkretne skutki tego stwierdzenia, o tyle jednak takie stwierdzenie powinno umożliwić przywrócenie sytuacji prawnej i faktycznej, w jakiej konsument znajdowałby się w braku takiego nieuczciwego warunku, uzasadniając w szczególności prawo do zwrotu nienależnie nabytych ze szkodą dla konsumenta korzyści przez przedsiębiorcę w oparciu o wspomniany nieuczciwy warunek.

67 W niniejszej sprawie wyrokiem z dnia 9 maja 2013 r., na który powołuje się sąd odsyłający, Tribunal Supremo (sąd najwyższy) orzekł, że stwierdzenie nieuczciwego charakteru klauzuli „dolnego progu" nie miało wpływu ani na sytuacje ostatecznie rozstrzygnięte przez orzeczenia sądowe mające powagę rzeczy osądzonej, ani na płatności dokonane przed datą ogłoszenia tego wyroku, oraz że w konsekwencji skutki wynikające z tego stwierdzenia, w szczególności prawo konsumenta do zwrotu, zostają ograniczone na podstawie zasady pewności prawa do kwot nienależnie zapłaconych począwszy od tej daty.

68 W tym zakresie prawdą jest, że Trybunał przyznał już, iż ochrona konsumenta nie jest bezwarunkowa. W szczególności orzekł on w ten sposób, że prawo Unii nie nakłada na sąd krajowy obowiązku wyłączenia stosowania krajowych przepisów proceduralnych przyznających w szczególności powagę rzeczy osądzonej orzeczeniu, nawet jeżeli pozwoliłoby to na usunięcie naruszenia przepisu zawartego w dyrektywie 93/13, niezależnie od jego charakteru (zob. podobnie wyrok z dnia 6 października 2009 r., Asturcom Telecomunicaciones, C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 37). Wynika z tego, że Tribunal Supremo (sąd najwyższy) prawidłowo orzekł w wyroku z dnia 9 maja 2013 r., iż wyrok ten nie ma wpływu na sytuacje ostatecznie rozstrzygnięte przez wcześniejsze orzeczenia sądowe mające powagę rzeczy osądzonej.

69 Podobnie Trybunał orzekł już, że ustalanie rozsądnych terminów do wniesienia środków zaskarżenia pod rygorem prekluzji w interesie pewności prawa jest zgodne z prawem Unii (wyrok z dnia 6 października 2009 r., Asturcom Telecomunicaciones, C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 41).

70 Niemniej jednak należy odróżnić stosowanie zasady proceduralnej, takiej jak rozsądny termin przedawnienia, od ograniczenia w czasie skutków interpretacji jednego z przepisów prawa Unii (zob. podobnie wyrok z dnia 15 kwietnia 2010 r., Barth, C-542/08, EU:C:2010:193, pkt 30 i przytoczone tam orzecznictwem). W tym zakresie należy przypomnieć, że jedynie do Trybunału, z uwagi na podstawowy wymóg jednolitego i powszechnego stosowania prawa Unii, należy orzeczenie o ewentualnych ograniczeniach w czasie skutków wykładni, jaką nadał on takiemu przepisowi (zob. podobnie wyrok z dnia 2 lutego 1988 r., Barra i in., 309/85, EU:C:1988:42, pkt 13).

71 W ten sposób warunki ustalone przez prawa krajowe, do których odnosi się art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, nie mogą stanowić zagrożenia dla istoty prawa, jakie konsumenci wywodzą z tego przepisu w interpretacji orzecznictwa Trybunału przypomnianego w pkt 54–61 niniejszego wyroku, polegającego na niezwiązaniu warunkiem uznanym za nieuczciwy.

72 Tymczasem ograniczenie w czasie skutków prawnych wynikających ze stwierdzenia nieważności klauzul „dolnego progu", którego dokonał Tribunal Supremo (sąd najwyższy) w wyroku z dnia 9 maja 2013 r., prowadzi do pozbawienia w sposób ogólny każdego konsumenta, który zawarł przed tą data

umowę kredytu hipotecznego zawierającą taką klauzulę, prawa do otrzymania pełnego zwrotu kwot, jakie nienależnie zapłacił on instytucji bankowej na podstawie owej klauzuli w okresie poprzedzającym dzień 9 maja 2013 r.

73 Z powyższego wynika, że orzecznictwo krajowe, takie jak to wynikające z wyroku z dnia 9 maja 2013 r., dotyczące ograniczenia w czasie skutków prawnych wynikających na podstawie art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 ze stwierdzenia nieuczciwego charakteru warunku umownego, pozwala jedynie na zapewnienie ograniczonej ochrony konsumentów, którzy zawarli umowę kredytu hipotecznego obejmującego klauzulę „dolnego progu" przed datą ogłoszenia orzeczenia sądu, w którym stwierdzono ów nieuczciwy charakter. Taka ochrona okazuje się zatem niekompletna i niewystarczająca oraz nie stanowi ani adekwatnego, ani skutecznego środka służącego zaprzestaniu stosowania takiego rodzaju warunków, w przeciwieństwie do tego, co przewiduje art. 7 ust. 1 tej dyrektywy (zob. podobnie wyrok z dnia 14 marca 2013 r., Aziz, C-415/11, EU:C:2013:164, pkt 60).

74 W tych okolicznościach sądy odsyłające, które są związane przy rozstrzyganiu sporów zawisłych w postępowaniu głównym wykładnią prawa Unii dokonaną przez Trybunał, powinny powstrzymać się z własnej inicjatywy od stosowania ograniczenia skutków w czasie, jakiego Tribunal Supremo (sąd najwyższy) dokonał w wyroku z dnia 9 maja 2013 r., jeżeli okazuje się ono sprzeczne z prawem (zob. podobnie wyroki: z dnia 5 października 2010 r., Elchinov, C-173/09, EU:C:2010:581, pkt 29–32; z dnia 19 kwietnia 2016 r., DI, C-441/14, EU:C:2016:278, pkt 33, 34; z dnia 5 lipca 2016 r., Ognyanov, C-614/14, EU:C:2016:514, pkt 36; a także z dnia 8 listopada 2016 r., Ognyanov, C-554/14, EU:C:2016:835, pkt 67–70).

75 Z ogółu powyższych rozważań wynika, iż art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się on orzecznictwu krajowemu ograniczającemu w czasie skutki restytucyjne związane ze stwierdzeniem nieuczciwego charakteru – w rozumieniu art. 3 ust. 1 tej dyrektywy – warunku znajdującego się w umowie zawartej z konsumentem przez przedsiębiorcę jedynie do kwot nienależnie zapłaconych na podstawie takiego warunku po ogłoszeniu orzeczenia, w którym sąd stwierdził ów nieuczciwy charakter.

W przedmiocie pozostałych pytań prejudycjalnych

76 Z uwagi na odpowiedź udzieloną na pytania pierwsze i drugie w sprawie C-154/15, a także na pytania pierwsze w sprawach C-307/15 i C-308/15 nie ma potrzeby udzielania odpowiedzi na pozostałe pytania prejudycjalne.

W przedmiocie kosztów

77 Dla stron w postępowaniu głównym niniejsze postępowanie ma charakter incydentalny, dotyczy bowiem kwestii podniesionej przed sądem odsyłającym, do niego zatem należy rozstrzygnięcie o kosztach. Koszty poniesione w związku z przedstawieniem uwag Trybunałowi, inne niż koszty stron w postępowaniu głównym, nie podlegają zwrotowi.

Z powyższych względów Trybunał (wielka izba) orzeka, co następuje:

Artykuł 6 ust. 1 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się on orzecznictwu krajowemu ograniczającemu w czasie skutki restytucyjne związane ze stwierdzeniem nieuczciwego charakteru – w rozumieniu art. 3 ust. 1 tej dyrektywy – warunku znajdującego się w umowie zawartej z konsumentem przez przedsiębiorcę jedynie do kwot nienależnie zapłaconych na podstawie takiego warunku po ogłoszeniu orzeczenia, w którym sąd stwierdził ów nieuczciwy charakter.

Podpisy